

El refugi antiaeri del Jardí de la Infància

Gemma Busquets Ros

Amigues sota les bombes

Dues nenes són les protagonistes del relat. Són amigues i veïnes del carrer de la Rutlla de Girona: la Consol Colomer Jou i l'Enriqueta Baulida Soler. Les dues van ser alumnes de l'escola Carles Marx del carrer Migdia de Girona, on hi ha La Salle. Durant la Guerra Civil (1936-1939) els col·legis religiosos es van rebatejar amb noms significatius. La Consol i l'Enriqueta, als seus noranta-quatre anys, conserven l'amistat, amb una relació gairebé de germanes. Podem recollir el seu testimoni oral, que són els records conservats amb ulls d'infants de la guerra que van viure.

La Consol Colomer viu al carrer de la Rutlla número 70. A casa són cinc germans, quatre noies i un noi, que és el fill petit. La Consol és la més petita de les quatre germanes. El pare, l'Antoni Colomer, va morir abans de la guerra, quan la Consol tenia cinc anys. Era capatàs de carretes. La mare, la Maria Jou, vídua amb cinc fills, haurà de pujar tota la família sola. S'espavila muntant una botigueta de queviures a l'entrada de casa. Hi situa també un petit pedrís on els homes van a fer el got, perquè també ven vi a granel. La Consol explica, però, que a la mare no li agradava massa l'ambient de taverna. Era la manera que tenia, però, de guanyar-se uns cèntims. La Consol recorda la mare com una dona molt pencaire, forta i valenta.

L'Enriqueta Baulida viu al carrer de la Rutlla número 64. És la tercera filla del matrimoni format pel Ramon Baulida i la Dolors Soler. L'Enriqueta, *Queta*, té dues germanes més grans, la Maria i la Pilar, i un germà més petit, el Manel. El pare és un reconegut carreter, fabricant de rodes de carro, com també ho eren l'avi de la Queta i el seu besavi.

Com d'altres famílies gironines, es protegiran dels atacs aeris de l'aviació feixista amagats sota terra. Els avis caven trinxeres als horts, fan amagatalls en pous, soterranis o plantes baixes. Hi ha veïns, però, que prefereixen no salvaguardar-se sota terra perquè temen la sensació d'estar enterrats, i quan sona l'alarma opten per quedar-se a casa, a la planta més baixa o enganxats a llocs que formin angles amb les parets mestres, seguint així les instruccions de les autoritats municipals. La Consol recorda que darrere casa seva, al carrer de la Rutlla, hi havien fet també un amagatall. D'altres testimonis recorden com a la font d'en Pericot, a Sant Daniel, s'hi havia cavat un refugi que s'havia tapat amb fusta i amb un enreixat de ferro, terra i feixines al damunt. Era només per als nens.

Fig. 1 Refugi antierri. (Foto: Ajuntament de Girona. CRDI - Autor desconegut)

A l'escola Carles Marx, on anaven la Consol i la Queta, també s'hi va construir un refugi. Així ho explica la Queta: "S'hi entrava per una porta amb una baixada que hi havia al teatre del col·legi i també per fora. La gent del carrer també hi podia entrar perquè estava situat en un hort del costat". Els records que té la

Queta d'aquest refugi escolar són d'un túnel fosc mig enterrat que feia zigzagues. La mainada hi anava corrents quan sonaven les sirenes.

“La gent plorava als refugis. La meva germana Lola plorava com una beneïta”, recorda la Consol, que també explica com les dones més grans resaven com si fossin a missa, xiuxiuejant. Qui més qui menys, assenyala, s'encomanava a algun sant. Ella és una nena i també té por.

El so de la sirena, l'alarma que alerta, provoca pànic entre la població. Els testimonis dels bombardejos relaten que se sentia el xiulet de les bombes i sabien que estaven caient, però no sabien on. La Queta recorda especialment el bombardeig del 29 de gener del 1939 perquè era el seu aniversari, feia dotze anys, i perquè una bomba va destruir la casa familiar, al número 64 del carrer de la Rutlla. Així explica com es van salvar: “Ens vam amagar darrere unes fustes, enganxats a la paret mestra de la casa. La mama plorava, sentíem les bombes com queien i vam sentir algú que des de fora va cridar: ‘Aquesta cau al mig del carrer!’. Però no, va caure a casa. Es va esfondrar tota, menys la paret on estàvem tots amagats. Tota la casa estava aixafada, tot penjant per allà”. Sense casa, els últims dies de la guerra, la família Baulida Soler va decidir marxar a peu fins a Palol de Revardit acollits a casa d'uns parents.

Durant la guerra, els gironins busquen refugi fora de la ciutat. A masos de parents a Domeny, a cases de pagès de Sant Daniel o Sant Gregori. Fora de Girona, expliquen els que s'hi amaguen durant el conflicte, se senten més protegits.

A partir del mes de desembre del 1936, a la premsa es publiquen bans informant els gironins sobre què cal fer en cas de bombardeig aeri. S'hi detallen els senyals d'alarma: avisos de sirenes potents i tres minuts d'alerta emesos per Ràdio Girona: “Si l'atac és de nit, els autos faran sonar els clàxons durant el mateix temps i els serenos i vigilants tocaran xiulets” (*L'Autonomista*, 23 de gener del 1937). Cal apagar tots els llums i serveis de gas, aigua i el corrent elèctric. Hi ha l'obligació d'acudir als soterranis o bé a la planta baixa. “Cas de viure en la casa un funcionari públic o un treballador del ram de la construcció serà un d'aquests el que cuidarà de l'organització i defensa de tots els veïns, en el seu defecte el que tingui més anys” (*L'Autonomista*, 21 de gener del 1937). Segons s'indica en els bans, les farmàcies han d'obrir immediatament en sonar les sirenes i han

d'estar obertes mentre duri el bombardeig. La mobilització incloïa tot el personal sanitari, que havia de presentar-se a l'hospital en sonar les sirenes, i d'altres serveis essencials com el cos de bombers, electricistes, lampistes, serenos i vigilants. Pel que fa als docents i, preveient un atac aeri en hores lectives, es recomanava "obrar fredament, recomanant la màxima disciplina i ordre" (*L'Autonomista*, 21 de gener del 1937).

BAN

Conselleria Municipal de Defensa

Instruccions dictades per la Junta Municipal de Defensa passiva d'aquesta Ciutat

DISPOSICIONS DE CARACTER GENERAL

SENYAL D'ALARMA

Consistirà principalment en l'avís de potentes sirenes i la Ràdio local durant tres minuts anunciarà l'alerta.

Si l'atac és de nit, els autos faran sonar els claxons durant el mateix temps i els serenos i vigilants tocaran xiulets.

Les fàbriques apagaran tots els llums, les cases particulars i els establiments públics tancaran les portes i les finestres, en totes les escales s'instal·laran llums supletoris de color blau que seran els únics que quedaran encesos. En l'interior de les cases es tancaran totes les aixetes de gas i aigua i la corrent elèctrica.

Cada família es proveirà de làmpares portàtils de mà, amb preferència elèctriques, o d'altre mitjà d'il·luminació.

S'apagarà, una vegada passats els tres minuts d'alerta, tot l'enllumenat públic.

REFUGIS

En cada casa s'escollirà un o diversos llocs en el soterrani, on n'hi hagi, i on no hi siguin, en el pis més baix que reuneixi les condicions de capacitat i separació de façanes i patis. Seran preferits els llocs que formen angle amb parets mestres de la casa.

Si el refugi és al soterrani es procurarà treure totes les matèries inflamables i perilloses.

Els veïns tenen l'obligació d'acudir als soterranis o bé a la planta baixa. Cas de viure en la casa un funcionari públic o un treballador del ram de la construcció serà un d'aquest el que cuidarà de l'organització i defensa de tots els veïns, en el seu defecte el que tingui més anys.

FINAL DEL BOMBARDEIG

Serà anunciat en forma anàloga que el principi, avisant les sirenes, i els municipals, serenos i vigilants tocaran els xiulets. I en cas d'ésser l'atac de nit, l'encesa de l'enllumenat públic serà, a més, l'avís de què ha passat el perill. La Ràdio local, per mitjà de la seva emissora avisarà igualment que ha finalitzat el bombardeig.

PROHIBICIO DEL TOC DE SIRENES

Des de la publicació d'aquest ban, no es tocaran les sirenes de les fàbriques a cap hora, per no produir confusions de conseqüències lamentables.

ASSAIGS

Particularment, cada família farà l'estudi del seu recorregut.

ASSAIGS OFICIALS

Aquesta Conselleria de Defensa ordenarà oportunament assaigs, un diurn i altre nocturn.

2 Municipal de Girona. *Autonomista*, L. 23/1/1937. Pàgina 3

Fig. 2 Ban de la Conselleria Municipal de Defensa publicat a *L'Autonomista*, el 23 de gener de 1937.

Al cap d'un any de l'inici de la guerra, diversos articles a la premsa reclamen la construcció de refugis per salvaguardar la població civil. "Els experts en defensa passiva, els arquitectes i els militars poden conjuminar un pla, aprofitador dels refugis naturals i fer-ne bastir d'altres de nous, distribuïts per les barriades que n'estiguin més necessitades a causa de la seva situació" (*L'Autonomista*, 31 de juliol del 1937). En aquest mateix article s'apunta a la utilitat futura que pot tenir l'arquitectura de guerra: "En temps de pau poden transformar-se en una sala de banys públics o en una piscina pública, en locals per a exposicions, biblioteques o pistes d'esport i esbarjos".

Per tal de protegir la població civil dels atacs aeris i l'aviació feixista, es van formar arreu del país les anomenades Juntes de Defensa Passiva. Creades sota l'organització dels ajuntaments, estaven formades, entre d'altres, pels responsables municipals de sanitat, d'obres públiques, l'arquitecte municipal...

El novembre del 1937, la Junta de Defensa Passiva de Girona es constitueix de manera oficial i, immediatament, projecta la construcció de diversos refugis antiaeris col·lectius. Es comencen a construir i a habilitar a partir del primer terç del 1938. La Generalitat hi aporta un ajut de mig milió de pessetes, mentre que l'ajuntament gironí hi destina un pressupost extraordinari de 750.000 pessetes, que preveia ingressar a través d'arbitris especials com taxes fixes sobre indústries, impostos sobre sous i segells sobre consumicions.

Durant la guerra se'n construeixen tres: el refugi del Jardí de la Infància, el refugi de les Bernardes —que era el més gran de Girona i estava situat entre els actuals carrers de les Hortes i de Santa Clara— i el refugi de la plaça del Carril, situat sota la zona de jocs infantils de l'actual plaça del Poeta Marquina. El de la plaça del Carril és l'últim que la Junta de Defensa Passiva n'aprova la construcció, el març del 1938, quan les obres del Jardí de la Infància i les Bernardes ja estan iniciades. Es va escollir per la seva ubicació: es trobava a tocar de l'estació de ferrocarril, possible objectiu militar en cas de bombardeig, i perquè el terreny ja estava terraplenat, de manera que facilitava les tasques d'excavació. Es té constància d'un quart refugi, al pati de la Casa d'Assistència Social. A part dels refugis, si es tenen en compte les altres estructures de defensa passiva —com les trinxeres i les barricades—, la geografia urbana de Girona estava relativament ben coberta d'espais de protecció. Així, la capacitat teòrica total de tots aquests elements de defensa passiva gironins era aproximadament de 6.500 persones. Segons el cens del 30 d'abril del 1936, Girona tenia 23.871 habitants. En aquells anys, la ciutat no s'havia annexionat els barris de Santa Eugènia de Ter, Sant Daniel i part de Palau Sacosta. Es calcula que l'aglomeració urbana —inclosos els municipis de Sarrià de Ter i Salt— era d'uns 34.000 habitants.

El refugi del Jardí de la Infància de Girona és el primer dels tres grans refugis col·lectius de nova planta, de tipus cel·lular, que es construeix a iniciativa de la Junta de Defensa Passiva. En aquest espai, el 1927 s'hi havia creat el Jardí de la Infància, un lloc d'esbarjo molt proper al riu Onyar. Durant la guerra se'l batejarà amb el nom de Jardí de la Infància Obrera. Les brigades municipals inicien la fase d'excavació del refugi a principis de febrer del 1938, segons publica el periodista Carles Rahola a *L'Autonomista* (8 de febrer del 1938),

recordant al mateix temps que l'emplaçament havia estat un jardinet per als jocs dels infants: “Uns obrers hi treballen atrafegats: hom diria, de bell antuvi, que fan excavacions a la recerca del passat (...) Avui, per imperatius indeclinables de la guerra, ha estat destruït el petit Jardí. En aquell indret on jugaven plàcidament els infants, part de la població civil podrà refugiar-se, com si fóssim en els temps de les cavernes, contra el perill de bombardeig dels qui, en llur follia de sang i destrucció, atempten contra les nostres llibertats i contra la independència de la pàtria que no pot morir”.

Tenia una forma vagament ovalada i va ser projectat per l'arquitecte municipal —i membre de la Junta de Defensa Passiva— Ricard Giralt Casadesús. Ocupa sota terra el mateix espai físic que el jardí de la superfície i era una mica més gran que en l'actualitat, ja que la plaça s'ha reduït un xic pel costat de la pujada de les Pedreres. Constava, en origen, de dues entrades i sortides situades una a cada extrem i connectades a través d'un passadís. En l'actualitat només s'hi accedeix per la banda nord. El passadís que connectava les dues entrades i sortides servia com a nexa de comunicació de les deu dependències que hi ha a l'interior, les quals també estan comunicades a través de portes obertes de murs gruixuts. De formigó armat, i per conferir-li més seguretat en cas d'un impacte directe, tota la superfície exterior es va cobrir amb un túmul de terra de forma vagament piramidal d'uns dos metres d'alçada. Així estava preparat per suportar el xoc d'una bomba de fins a cent quilograms. La seva superfície és de 584,67 metres quadrats construïts, dels quals 357,86 eren útils, incloent-hi el passadís i les escales, per tal de donar protecció a més de sis-centes persones. Va ser l'únic refugi de la ciutat que disposava de llum elèctrica. A les escales d'accés s'hi havien habilitat uns espais destinats als serveis i farmaciola que mai es van materialitzar. Tampoc va disposar mai d'aigua corrent.

La Queta recorda les sales del refugi antiaeri del Jardí de la Infància com uns espais molt grans amb uns bancs de tres tires de fusta sense respatller, ja que la mateixa paret del refugi feia aquesta funció. S'hi havia pintat també una ratlla de color taronjós a la part superior de les parets per facilitar l'accés durant un bombardeig, ja que hi havia poca il·luminació.

Durant els bombardejos, la Consol, amb la mare i els germans, es refugien en els camps on ara hi ha l'escola Annexa. La Consol recorda el primer que feia la mare quan sentien les sirenes d'alarma dels bombardejos: pujava les escales cap al segon pis de la casa, on hi havia els dormitoris, i s'emportava una capseta on hi guardava els cèntims. La Maria Jou s'amaga la capseta en un davantal. La mare de la Consol té por que, coincidint que tothom ha buscat salvaguardar-se de les bombes en un refugi, els lladres no aprofitin per entrar a les cases a robar. Al final de la guerra, la Consol, amb la mare i els germans, també marxaran a casa d'una parenta a Agullana. Quan tornen, es trobaran la casa sense taules ni cadires.

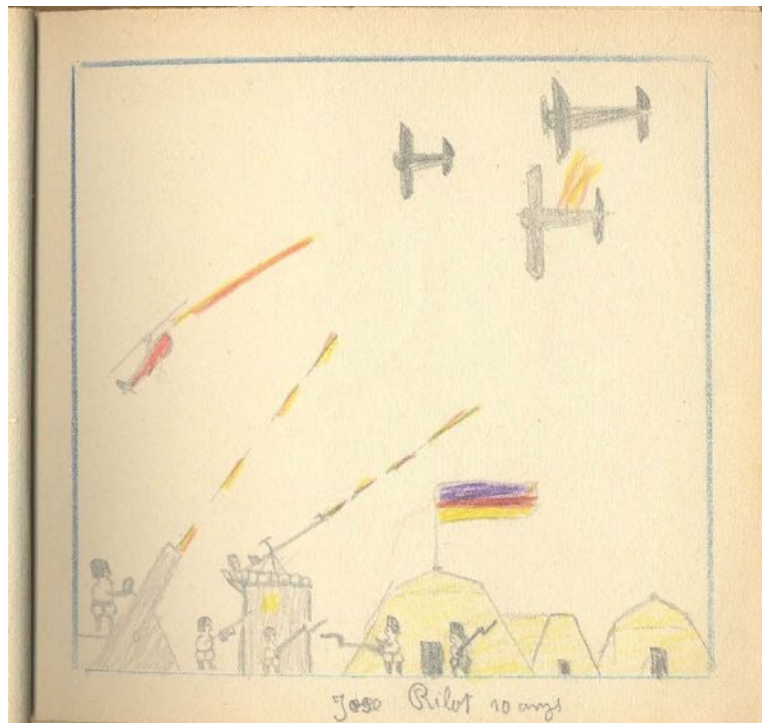

Fig. 3 El Josep Ribot, de deu anys, va dibuixar els bombardejos. La seva mestra, Isabel Dalmau, els va proposar el 1937 un concurs de dibuixos sobre la guerra que va agrupar en un quadern relligat amb el segell de l'escola Carles Marx titulat "La guerra vista pels petits", que esdevé un testimoni directe de la guerra. (Foto: Museu d'Història de Girona)

Els primers atacs aeris a la població civil

La Guerra Civil va marcar un punt d'inflexió dins la història militar moderna pel fet que va posar en marxa una nova i terrible modalitat bèl·lica: el bombardeig

aeri sistemàtic de nuclis de població de la rereguarda. Aquesta pràctica passarà a denominar-se guerra total. Durant tota la Guerra Civil, des del cop d'estat de Franco —el juliol del 1936— fins a finals de gener del 1939, Girona va viure lluny del front. Els primers dies després del sollevament militar, la ciutat també va viure el clima revolucionari. El 20 de juliol del 1936 a les tres de la matinada, les campanes del convent de les Bernardes tocaven en senyal d'alarma, avisant els veïns de la crema del convent. Els comitès antifeixistes saquegen l'església del Mercadal i també el convent de les Bernardes. Les monges es refugien a cases particulars. L'Enriqueta Baulida recorda haver anat amb la mare al Mercadal i haver vist la rectoria regirada i tot cremat. La sensació interior que li provoca la imatge no és tant la d'un sotrac sinó d'un canvi. Les comarques gironines són considerades territori estratègic per a la República en guerra, ja que hi arriben les remeses d'ajuda exterior a través de carreteres, estacions, ferrocarrils i ports. Per tant, també serà objectiu dels feixistes, que se centraran sobretot en les poblacions amb ports destacats com Palamós, Colera, Portbou, Sant Feliu de Guíxols, Roses i Blanes. El primer bombardeig a les comarques gironines serà el 30 d'octubre del 1936 a Roses, per mar. La costa serà l'objectiu dels bombardejos feixistes de finals del 1936: Palamós (17 de novembre), Colera i Portbou (16 de desembre i 20 de desembre). Girona i la seva zona d'influència experimentaran la primera visita de les ales negres feixistes el 30 de juny del 1937 quan, de matinada —mentre la gent dormia pacíficament—, cauen tres bombes a Sarrià de Ter en un lloc sense objectiu militar, situat lluny de les línies de combat. El balanç és de cinc morts, entre els quals una dona i un nen, i onze ferits. La capital, Girona, també viurà la mort i el dolor que descarreguen les bombes feixistes dels caces i bombarders italians amb base a Mallorca. El primer bombardeig a la ciutat va ser el 20 d'abril del 1938. L'acció va afectar els carrers Joan Bruguera, Rutlla, Emili Grahit i Marquès de Caldes de Montbui, i va afectar també la cruïlla Migdia-Creu, a l'era de la bòbila d'en Juncà. L'acció va deixar onze morts. Entre aquestes onze víctimes mortals hi havia les germanes Carme i Maria Juncà Subirós, que eren encara infants de sis i quatre anys. L'Ajuntament va condemnar enèrgicament l'acció i va decidir atorgar l'exempció dels drets d'enterrament i va concedir de forma gratuïta nínxols per acollir les víctimes mortals. “La guerra dels petits” és el quadern que la mestra guarda amb tots els dibuixos que els companys de la Consol i la Queta de

l'escola Carles Marx van fer sobre com veien la guerra. Dibuixen els bombardeigs amb molt detallisme, incloent-hi banderes de la Creu Roja per fer notar els edificis que eren hospitals de sang. Els atacs aeris prenen una virulència especial a les acaballes de la guerra i en els dies immediatament anteriors a l'ocupació de la ciutat per part de les tropes franquistes. L'aviació feixista bombardeja Girona consecutivament els dies 27, 28 i 29 de gener, i l'1 de febrer del 1939 semblant el terror i la destrucció a la ciutat: hi va haver 8 morts en l'atac del 26 i 27 de gener, 15 morts el 29 de gener i 4 en el de l'1 de febrer. L'Enriqueta té gravat un dia que, enmig de les classes, va anar a casa al carrer de la Rutlla i va sonar l'alarma quan sortia de l'escola: "Em vaig estirar sobre aquell turonet de terra que cobria el refugi de La Salle, i allà estirada vaig veure com bombardejaven Palau i vaig veure allò de les pel·lícules, allò que pum!, que les coses surten enlaire per l'explosió; i en aquell bombardeig va perdre el braç una nena". El balanç total de víctimes mortals pels bombardejos a Girona durant la Guerra Civil va ser de cinquanta-vuit morts, més d'un centenar de ferits i uns cent vint edificis afectats per les bombes i la metralla. Amb l'atac del 29 de gener destrueixen completament les cases número 64, 66 i 68 del carrer de la Rutlla, entre les quals hi ha la de la Queta Baulida i la seva família. En el bombardeig del dia 29 de gener es va donar la circumstància que va afectar greument el teulat i la volta de la catedral de Girona. El bombardeig del 27 de gener va afectar el carrer del Carme i el barri de Vista Alegre; el dia 28, tota la ciutat, el 29, el Barri Vell, Mercadal i el carrer de la Rutlla; i el dia 1 de febrer, la carretera de Barcelona i la plaça del Carril. L'objectiu d'aquests bombardejos era deixar la ciutat exhausta per a l'entrada de les tropes franquistes el dissabte 4 de febrer del 1939.

Fig. 4 Les cases 64, 66 i 68 del carrer de la Rutlla completament destruïdes a efectes del bombardeig del 29 de gener del 1939. L'any 1944 es van enderrocar per obrir el carrer de Sant Joan Baptista la Salle (CRDI Josep Trull).

Anys d'escassetat i de solidaritat

Girona era una ciutat industrial i agrícola. La fàbrica més important era la Grober, que produïa botons i betes de goma, amb uns tres mil treballadors. Són anys de penúria alimentària i de dificultats de proveïment. La fam i les dificultats de proveïment dels gironins són habituals. Són excepcionals el pa, la carn, la llet o els ous i, en canvi, abunden brous d'emergència diversos. Es manté la vida a les fàbriques. A la carestia de proveïments —una qüestió que esdevé central per l'Ajuntament de Girona a mesura que avança la guerra— s'hi ha d'afegir la qüestió dels refugiats i el seu allotjament. Els infants de la ciutat i els infants refugiats seran dues de les dedicacions especials del consistori gironí durant el conflicte. L'octubre del 1936 van començar a arribar refugiats a municipis del Gironès i el Pla de l'Estany, i l'1 de desembre del 1936 van arribar a la ciutat de Girona 565 refugiats. L'increment sistemàtic de l'arribada de refugiats (uns 2.490 en el còmput final dels 2.405 assignats, entre setembre del 1936 i desembre del 1938) complicava les qüestions de subministrament bàsic de queviures i es va plantejar una organització de quatre refugis per acollir la població desplaçada: el col·legi Sagrada Família; l'exconvent de les Butinyanes a la plaça dels Lledoners; a les excarmelites —ara Pro Infància Obrera, a la carretera de Barcelona— i l'exconvent de les Caputxines a la pujada del Rei Martí. L'inici de la solidaritat internacional va significar un canvi d'escala en el problema i és especialment destacable l'ajut suís a través de l'entitat Amics d'Espanya Republicana de Ginebra. La solidaritat va assolir el seu moment culminant arran de la declaració a Girona d'una epidèmia de diftèria que va ser combatuda amb mil dosis de vacuna proporcionades pels amics suïssos el 13 d'octubre del 1938. A finals del 1938 encara van arribar, procedents de Suïssa, cent caixes de llet condensada, cinc-cents quilos de pastes de sopa i cinc-cents quilos de sabó.

Mantenir l'activitat

Durant la guerra es van fer esforços per mantenir la normalitat. L'Ajuntament de Girona, presidit per Pere Cerezo, manté la política de la República per modernitzar la ciutat. Així, doncs, passada l'etapa d'instabilitat social i revolucionària dels primers mesos, Girona reprèn —en la mesura del possible—

tota una sèrie de reformes i projectes urbanístics. El 3 de setembre del 1933 s'havia inaugurat l'escola emblema de l'educació republicana a la ciutat: el centre Ignasi Iglésias a Montjuïc. El 24 de juliol del 1938, enmig de la guerra, es col·loca la primera pedra del que havia de ser la ciutat-escola Prat de la Riba. L'escola de Montjuïc i la de Prat de la Riba són la cara i la creu. Els presidents Macià i Companys van presidir, respectivament, els dos actes: la inauguració del centre de Montjuïc, el 1933, i la col·locació de la primera pedra, el juliol del 1938. “De la realitat esclatant a la frustració del somni és el camí recorregut, perquè la primera pedra de l'escola Prat de la Riba es va convertir ja en un acte de fe i la proximitat del final de la guerra ho va reduir a una quimera”, escriu l'historiador Quim Nadal. L'escola de Montjuïc està pensada amb criteris moderns, d'una educació de cos i esperit, i s'inscriu en un projecte de parc urbà a la muntanya en què hi havia d'haver “una zona de bosc i una urbanització amb habitatges per a obrers”. De la planificació inicial només se'n construeixen sis cases. És la política d'habitatge social de la República frustrada per la guerra. Les cases Escatllar, situades al carrer Canonge Dorca, són un altre exemple de la política d'habitatge social. Construïdes el 1937, formen un conjunt de cases de planta baixa amb hort per a treballadors. Amb tot el programa polític es queda en un segon terme a mesura que el front de guerra s'acosta, i a finals del 1938 l'Ajuntament de Girona es concentra en resoldre les necessitats més urgents. La cartellera cinematogràfica serveix d'indicador de la quotidianitat de la ciutat en temps de guerra. El 15 d'agost del 1938, el programa de tarda i nit del Teatre Albèniz destaca *Anna Karenina*, protagonitzada per Greta Garbo (*Front*, 15 d'agost del 1938). A la mateixa pàgina del diari s'informa els cooperativistes de L'Esperança Gironina, que a partir del dimarts 16 d'agost repartiran per família cent grams de carn en conserva, cent grams de mongetes i vint-i-cinc grams d'avellanes.

La guerra de les dones

Amb els homes al front, s'insta a les dones a participar activament a la rereguarda. Impulsen la recollida de queviures per enviar al front, es mobilitzen a les fàbriques per cosir jerséis, motxilles, pantalons i escriuen cartes de suport als soldats per mantenir la moral alta. Però també se les anima a fer de xofers i a realitzar mítings per la causa republicana. A través de la solidaritat, les dones

entren en la política i en l'activisme. Els serveis d'assistència seran el primer esglaió per enquadrar políticament les dones d'una forma activa, ja que la República només ho havia projectat en teoria. Amb la guerra es posarà en pràctica. La implicació de la dona gironina durant la Guerra Civil és dur a terme a través d'organitzacions com el comitè local del Socors Roig Internacional o la Societat Pro Infància Obrera, destinada a atendre els infants refugiats de guerra i que es concentrarà a l'antic col·legi de les Carmelites. En paral·lel hi ha un procés de feminització dels partits i sindicats. La militant del Bloc Obrer i després del POUM, Carmen Bahí Anguera (La Bisbal, 1909), recorda des del seu exili a Mèxic la implicació política de les dones: “El sector femení del partit es dedicava a fer propaganda, participàvem en mítings, en manifestacions, anàvem a reunions i quan va venir la guerra, teixíem i ajudàvem en el que fos a les famílies dels soldats que eren al front”. Bahí Anguera s'encarrega de l'organització i fundació de la societat Pro Infància a Girona. Explica en una entrevista que es recull a *Varias voces, una historia: Mujeres exiliadas en México* (2018), d'Enriqueta Tuñón Pablos, la seva experiència amb els infants refugiats i les dificultats per alimentar-los: “Quan venien els bombardejos els amagàvem al soterrani del convent”. En el cas de la ciutat de Girona, destaca el nom propi de la mestra Antònia Adroher, una de les fundadores del POUM i la primera dona que va ser regidora de Cultura i Propaganda a l'Ajuntament de Girona (21 d'octubre del 1936 - febrer del 1937).

Mestres que feien pensar

El model republicà d'escola és innovador i renovador, però de cap manera revolucionari, segons destaca el pedagog Salomó Marquès. Fixa la revolució en el terreny escolar amb les propostes del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU) el juliol del 1936, quan la Guerra Civil és un fet. La República establirà un sistema educatiu en consonància amb els nous valors emergents: s'intenta establir una escola laica, que no serà gens fàcil. Amb el decret de bilingüisme de l'abril del 1931, s'incorporarà la llengua catalana a les escoles del país. L'esforç que es farà per atendre l'escola i per escolaritzar els infants durant els temps de guerra serà enorme. Es confisquen els col·legis religiosos “rebatejats” amb noms ben significatius. És el cas de l'escola de la Consol i la Queta, que s'anomena Carles Marx. Antònia Adroher, mestra i membre del POUM i consellera de

Cultura i Propaganda i delegada del CENU a la ciutat de Girona, deixa ben clar quins són els objectius primordials en esclatar la Guerra Civil: “Vam crear noves cantines, sales d’higiene, material escolar modern, cadires, armaris (...) El menjar dels infants era allò més sagrat. Havia d’ésser bo i abundant. I calia evitar que els queviures manquessin a les cantines”. El desembre del 1937, la mestra de l’escola Carles Marx de Girona Isabel Dalmau encarrega als alumnes una redacció per participar en el concurs que organitza el Casal de la Cultura en benefici dels combatents republicans que lluiten al front. A la rereguarda s’organitzen moltes activitats solidàries en suport als soldats republicans i també en benefici de les víctimes de la guerra. Els mestres republicans animen els escolars a escriure redaccions i a fer dibuixos sobre els bombardejos de la guerra. La Consol Colomer té nou anys quan escriu “Els tres nois entremaliats”. Els seus protagonistes són tres vailets trapelles, en Pere, en Pau i en Lluís, que volen fer empipar l’avi Roc. “En Pau va pujar a les espatlles dels seus amics i va mirar per la finestra i va veure com l’avi Roc petonejava unes fotografies dels seus tres nets que eren al front”, escriu la Consol en aquest conte. La premsa publica aquestes redaccions escolars. En un article titulat “La guerra, els infants i els grans”, de *L’Autonomista* (12 de febrer del 1938), es llegeix el següent: “La nostra guerra és sentida pels infants com una cosa viva que els colpeix, que els impulsa a manifestar els drets de llur existència; la capacitat de crear; el desig de convivència hispànica”. A tall d’editorial periodística, es conclou: “Sabem la nostra obligació d’ara i de sempre: combatre tots els enemics de la cultura com a ferment popular; obrir pas a les noves generacions vers la cultura i els valors universals”. La Consol Colomer conserva dos quaderns escolars. Són de tapa dura. S’hi poden distingir les assignatures impartides durant l’escola republicana i les classes de l’escola franquista. La cal·ligrafia de la Consol és excel·lent. També els dibuixos que completen les lliçons. En la matèria de geografia política hi ha dibuixades les banderes europees. A la que correspon a Espanya hi ha la tricolor republicana: roig, groc i lila. Hi ha lliçons de gramàtica castellana, moltes redaccions en català i castellà, també les conjugacions de les diferents formes verbals, o què és la gravetat o la llei de la palanca. També

nocions de fisiologia. En la segona part, que comença l'abril del 1939, s'explica l'Alcázar de Toledo, l'anàlisi gramatical del Parenostre i un dictat que comença amb un "viva España". En una redacció escrita per la Consol, amb data d'un dimecres de novembre del 1938 i titulada "Una agradable sorpresa", explica els llapis i llibretes que els havien fet arribar els nens de Suïssa. Les festes de Nadal del desembre del 1938 es van viure amb la laïcitat extrema que domina la vida civil a l'Espanya republicana. Per mantenir la il·lusió dels infants gironins i que

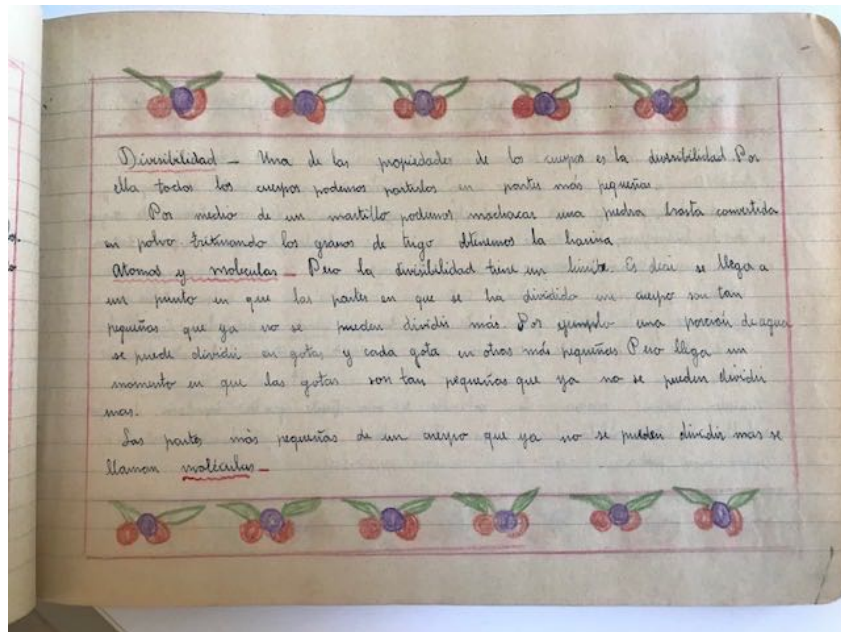

Fig. 5 Una de les pàgines del quadern escolar de la Consol Colomer del 1938. (Foto: família Sanabras Colomer)

no sentin enyorança de la festa de Reis, s'institucionalitza la Setmana del Nen i la Festa del Nen, en dos dies, el divendres 13 de gener i el dilluns 16 de gener del 1939, que es van fer coincidir amb la Diada de Suïssa. El 13 de gener a la tarda, al Teatre Municipal, es van lliurar els obsequis als infants que més havien destacat en els seus treballs, mentre que el 16 de gener els actes es van realitzar a totes les escoles de Girona amb el repartiment dels obsequis a aquells infants que no els haguessin recollit a l'acte del Teatre Municipal. Els regals s'havien recaptat a Ginebra en una exposició de dibuixos en el marc del festival "pro Nadal del nen gironí" que s'havia celebrat el 8 de desembre de 1938. "L'èxit del festival fou esplèndid: bastarà dir, per palesar-lo, que la quantitat d'objectes recollits fou tal que permetrà que tots els infants de Girona que assisteixen a les escoles de la ciutat, podran rebre un obsequi de llurs companys ginebrins"

(L'Autonomista, 12 de gener del 1939). Al final del conte que la Consol escriu el 1938, en Pere, en Pau i en Lluís, en comptes de fer enfadar l'avi Roc —trist perquè els nets són al front—, l'ajuden i entren tota la palla a la pallissa. “Us podríem ajudar, ja que els vostres nets són al front per defensar-nos i perquè tinguem més benestar i nosaltres, quan serem grans no siguem esclaus”.

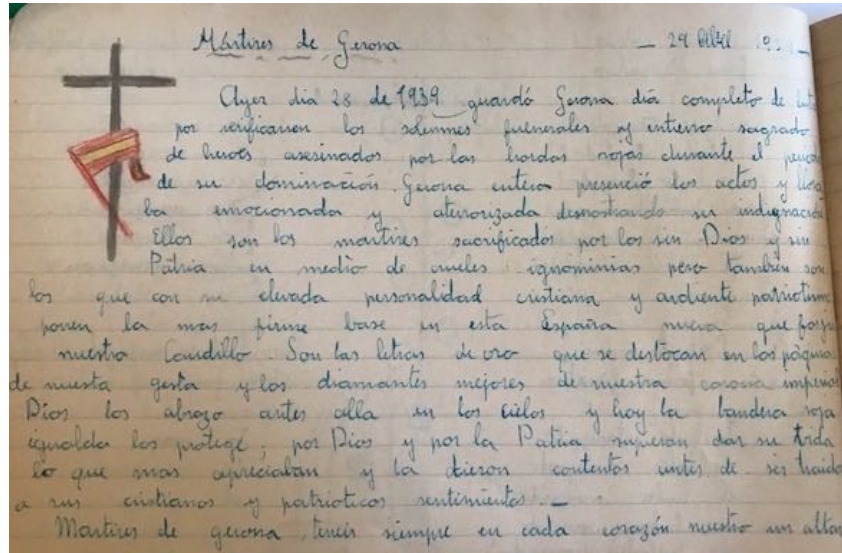

Fig. 6 El mateix quadern escolar de la Consol Colomer testimonia l'entrada de les tropes franquistes i el que serà la dictadura amb aquesta pàgina del 29 d'abril del 1939. (Foto: família Sanabras Colomer)

Gemma Busquets Ros
Periodista

Fonts i bibliografia

NADAL FARRERAS, Joaquim (ed.) (2021). *Girona, 1939: porta de l'exili. Escrits del final de la Guerra Civil*. L'Avenç.

CLARA RESPLANDIS, Josep (1983). “Girona sota les bombes (1936-1939)”. *Revista de Girona* 105.

PRAT, Jaume; PERICOT, Jordi (2012). *Bombes sobre Girona: la defensa passiva a la Guerra Civil 1936-1949: Barricades, trinxeres i refugis antiaeris*. Ajuntament de Girona.

PRAT, Jaume; PAREDES, Quim (2011). Documental *Amagats sota terra*.

TUÑÓN PABLOS, Enriqueta (2011). *Varias voces, una historia: Mujeres exiliadas en México*. Instituto Nacional de Antropología e Historia.

MARQUÈS SUREDA, Salomó; PORTELL I RIFÀ, Raimon (2006). *Els mestres de la República*. Ara Llibres.

DUEÑAS ITURBE, Oriol; MARTÍN BERBOIS, Josep Lluís (ed.) (2017). *La Guerra Civil al territori*. Col·lecció Referents 9, Memorial Democràtic.

Hemeroteca de l'Arxiu Municipal de Girona.

Vídeo *La guerra vista pels nens i les nenes* (Museu d'Història de Girona, 2019).

Quaderns escolars de Consol Colomer Jou.

 Xarxa de Museus
d'Història i Monuments
de Catalunya

MUSEU D'HISTÒRIA DE GIRONA